

Рябов Д. С.,

*аспірант кафедри господарського та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯМ СУДОВИХ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

ON PROBLEMATIC ISSUES RELATED TO REIMBURSEMENT OF LEGAL EXPENSES FOR PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE IN ECONOMIC PROCEEDINGS

У статті автор пропонує власне визначення поняття «судові витрати в господарському судочинстві», оскільки чинні норми господарського процесуального законодавства не містять такого визначення. Керуючись наявною правовою доктриною, дослідник пропонує тлумачити це поняття як матеріальні витрати учасників господарського судочинства, пов'язані з вирішенням судових спорів, віднесених до юрисдикції господарського суду, які стимулюють сторони до вирішення спору в позасудовий спосіб. Загалом ця стаття присвячена висвітленню більшості законодавчих прогалин, пов'язаних із відшкодуванням судових витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві. Зокрема, висвітлена проблематика відсутності у Господарському процесуальному кодексі України переліку доказів (документів), які підтверджують факт понесення учасником господарського судочинства судових витрат на професійну правничу допомогу, що може призводити до обмеження права на відшкодування цього виду судових витрат. Наголошено, що перелік доказів, якими підтверджується понесення учасниками господарського судочинства судових витрат на професійну правничу допомогу, має визначатися процесуальним законодавством, а не формуватися через призму судової практики. Визначено, що мають бути чітко встановлені законодавчі критерії до детального опису робіт (наданих послуг), який має відповідати Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відповідно до цього у статті запропоновано визначити порядок складання детального опису робіт (наданих послуг) для кожної ставки адвокатського гонорару. Наголошується на недоцільності процесуального обов'язку сторін подати до суду попередній (орієнтовний) розрахунок судових витрат, які сторони понесли та очікують понести у зв'язку з розглядом конкретної судової справи. Також у роботі вказано на проблематику прояву принципу надмірного формалізму в господарському судочинстві, що полягає у наявності в суду повноважень відмовити у відшкодуванні сторони, на користь якої ухвалено рішення, судових витрат на професійну правничу допомогу, якщо сторона не подала попередній (орієнтовний) розрахунок судових витрат, проте документально їх підтвердила.

Ключові слова: *адвокат, професійна правнича допомога, гонорар, господарське судочинство, судові витрати.*

In this article, the author offers his own author's definition of the concept of "legal expenses in economic proceedings", since the current economic procedural provisions lack this definition. Guided by the existing legal doctrine, the author suggests understanding this concept as material costs of participants in economic proceedings related to the resolution of legal disputes referred to the jurisdiction of the economic court, which encourage the parties to resolve the dispute out of court. In summary, this article is devoted to highlighting most of the legislative gaps related to reimbursement of legal expenses for professional legal assistance in economic proceedings. In particular, the problem of the absence in the Code of Commercial Procedure of Ukraine of a list of evidence (documents) confirming the fact of legal expenses for professional legal assistance incurred by a participant in economic proceedings, which may lead to a restriction of the right to reimburse for this type of legal expenses, is highlighted. It is emphasized that the list of evidence that confirms the fact of legal expenses for professional legal assistance incurred by a participant in economic proceedings should be determined by the procedural legislation rather than formed through the prism of judicial practice. It is determined that legislative criteria for a detailed description of works (services rendered) should be clearly established, which should comply with the Law of Ukraine "On Advocacy and Legal Practice". Based on this, the article proposes to determine the procedure for writing a detailed description of works (services rendered) for each lawyer's fee rate. It is emphasized to be inappropriate for the parties' procedural obligation to submit to the court a preliminary (estimated) calculation of legal expenses incurred and expected to be incurred by the parties in connection with the consideration of a particular court

case. In addition, this paper highlights the problems of the manifestation of excessive formalism principle in economic proceedings, which implies the court's authority to refuse reimbursement to the party in favor of which the court has founded the legal expenses for professional legal assistance, if the party has not submitted a preliminary (estimated) calculation of legal expenses, but documented them.

Key words: lawyer, professional legal assistance, fee, economic proceedings, legal expenses.

Постановка проблеми. Чинні норми Господарського процесуального кодексу України, що регулюють порядок відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу сторонам, на користь якої ухвалено рішення, мають низку прогалин, тому ця проблематика потребує наукового дослідження і подальшого надання пропозицій щодо вдосконалення норм чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання судових витрат досліджувалося такими вченими, як: М.Д. Заріцький та Н.О. Галушка, Т.С. Коваленко, М.Л. Шелухін та О.М. Зубатенко, М.О. Думчиков та А.Л. Харченко, й іншими науковцями. Проте у правовій доктрині було висвітлено не всі проблемні питання, пов'язані з відшкодуванням судових витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві. Отже, вбачається доцільним визначення більшості законодавчих прогалин з означеного питання та надання пропозицій щодо їхнього усунення.

Мета статті – висвітлення більшості законодавчих прогалин, пов'язаних із відшкодуванням судових витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві, та надання пропозицій щодо їхнього усунення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частини 1 статті 123 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи. Частина 3 цієї статті окреслює, що до витрат, пов'язаних із розглядом справи, належать витрати на професійну правничу допомогу [1]. Стаття 131-2 Конституції України визначає, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [2]. Отже, учасникам господарського судочинства відшкодовуються судові витрати на професійну правничу допомогу, які понесені ними у зв'язку із залученням адвоката до розгляду справи. Відшкодування витрат сторонам, на користь якої ухвалене судове рішення, є одним із основних принципів господарського судочинства, про що йдеться

у статті 2 ГПК України. Цей принцип був закріплений в ГПК України на підставі ухвалення Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [3].

Насамперед звернемося до визначення поняття «судові витрати», оскільки в ГПК України його тлумачення відсутнє. Так, М.Д. Заріцький та Н.О. Галушка визначають судові витрати як відповідні грошові кошти, що витрачаються у зв'язку із розглядом та вирішенням справ у порядку господарського судочинства і покладаються на сторони, третіх осіб із самостійними вимогами з метою їхнього відшкодування державі та спонукання зацікавлених осіб до врегулювання спорів згідно з законом без втручання суду [4, с. 55]. Т.С. Коваленко стверджує, що під судовими витратами слід розуміти витрати осіб, які беруть участь у розгляді справи, а у випадку їхнього звільнення від сплати судових витрат – витрати держави на здійснення правосуддя [5, с. 202]. М.Л. Шелухін та О.М. Зубатенко вважають, що судові витрати – це витрати, пов'язані з розглядом справ у господарських судах, які покладаються на сторони, третіх осіб з самостійними вимогами з метою їхнього відшкодування державі та спонукання зацікавлених осіб до врегулювання спорів згідно з законодавством без втручання суду [6, с. 51]. Із вищенаведеного виходить, що під судовими витратами у господарському судочинстві слід розуміти матеріальні витрати учасників господарського судочинства, пов'язані з вирішенням судових спорів, які віднесені до юрисдикції господарського суду і стимулюють сторони до вирішення спору в позасудовий спосіб.

Порядок відшкодування судових витрат у господарському судочинстві регулюється главою 8 ГПК України, що має назву «Судові витрати». Розглянемо порядок розподілу цих витрат. Частина 4 статті 129 ГПК України визначає, що судові витрати на професійну правничу допомогу в разі задоволення позову поклада-

ються на відповідача, у разі відмови від позову – на позивача, у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони, пропорційно до розміру задоволених позовних вимог. Отже, якщо позивачу було відмовлено в задоволенні позовних вимог у повному обсязі, а відповідач заявив у встановленому процесуальному порядку про понесені ним судові витрати на професійну правничу допомогу, такі витрати мають бути відшкодовані позивачем на користь відповідача.

Перейдемо до порядку визначення цих витрат учасниками господарського судочинства. У статті 124 ГПК України зазначено, що разом із першою заявою по суті спору кожна сторона подає до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла й які очікує понести у зв'язку із розглядом справи. У разі неподання стороною попереднього розрахунку суми судових витрат суд може відмовити їй у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору. Враховуючи, що, згідно з частиною 2 статті 161 ГПК України заявами по суті справи є позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву, позивач повинен надати попередній (орієнтовний) розрахунок судових витрат разом із позовною заявою, а відповідач – разом із відзивом на позовну заяву. В іншому випадку суд, керуючись статтею 124 ГПК України, може відмовити у відшкодуванні судових витрат на професійну правничу допомогу, навіть якщо факт понесення учасником господарського судочинства цих витрат буде підтверджений відповідними доказами. З огляду на це можна стверджувати, що такий законодавчий підхід суперечить принципу відшкодування судових витрат, оскільки учасники господарського судочинства не можуть завчасно передбачити кількість судових засідань, які відбудуться у зв'язку із розглядом справи, чи завжди на цих засіданнях присутність адвоката є обов'язковою, або кількість процесуальних документів, що має скласти адвокат у зв'язку із розглядом справи. Схожої думки дотримуються М.О. Думчиков та А.Л. Харченко, які зауважують, що на практиці навіть досвідченому юристу чи адвокату дуже складно передбачити всі витрати і вартість послуг за ведення певної судової справи. Адже впродовж розгляду справи можуть

виникати різні несподівані події, нові обставини, необґрунтовані дії сторони-опонента, дії або бездіяльність суду [7, с. 270]. Окрім цього, беручи до уваги той факт, що оплата гонорару адвоката може бути як погодинною, так і фіксованою відповідно до частини 2 статті 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [8], за погодинної ставки адвокатського гонорару учасники господарського судочинства не завжди мають можливість попередньо визначити розмір судових витрат на професійну правничу допомогу, які вони очікують понести у зв'язку із розглядом справи, оскільки складно передбачити точну кількість дій адвоката, що будуть необхідні для надання правової допомоги учасникам господарського судочинства. Також постає питання щодо доцільності процесуального обов'язку сторін подати попередній (орієнтовний) розрахунок судових витрат, якщо розмір адвокатського гонорару є фіксованим. В такому разі учаснику судового спору вже відомо, який розмір судових витрат на професійну правничу допомогу ним понесено у зв'язку із розглядом справи, а отже, і немає потреби попередньо визначати їхній орієнтовний розмір. Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що відмова учаснику господарського судочинства у відшкодуванні судових витрат на професійну правничу допомогу, яка обумовлена відсутністю попереднього (орієнтовного) розрахунку судових витрат, у разі подання до суду доказів понесення ним витрат на професійну правничу допомогу, не відповідає основним принципам господарського судочинства, оскільки є проявом надмірного формалізму в господарському судочинстві. Відповідно до цього варто звернути увагу на думку Н.Ю. Сакари, яка стверджує, що надмірний формалізм, на відміну від процесуального формалізму, передбачає механічне дотримання норм процесуального права, не враховуючи доцільності цього і виходячи з конкретних обставин справи. [9, с. 77]. З огляду на зазначене вважаємо, що загалом подання попереднього (орієнтовного) розрахунку є недоцільним, а відмова у відшкодуванні сторони, на користь якої ухвалено рішення, судових витрат на професійну правничу допомогу в разі документального їхнього підтвердження, без надання до суду попереднього (орієнтовного) розрахунку, слід вважати надмірним формалізмом, що є неприпустимим.

Крім того, питання відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві має й інші процесуальні прогалини. Так, невирішеною є проблема, пов'язана із поданням до суду детального опису робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги, що є однією з умов для відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу, яка встановлена частиною 3 статті 126 ГПК України. По-перше, вважаємо, що наведена процесуальна норма повинна мати більш формально визначений характер, а саме слід вказати, чи потрібно, наприклад, зазначити вартість кожної послуги, наданої адвокатом, чи необхідно зазначити час, який був витрачений адвокатом для надання професійної правничої допомоги, як цього вимагає частина 4 статті 126 ГПК України, якщо договором про надання правової допомоги встановлена фіксована оплата гонорару адвоката. З огляду на це постає питання: якщо, відповідно до статті 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», гонорар адвоката був встановлений у фіксованому розмірі за виконання таких видів робіт, як підготовка та написання позовної заяви чи відзиву на позовну заяву, представництво інтересів у суді тощо, чи потрібно адвокату зазначити вартість кожної послуги окремо та час, витрачений ним на виконання цих робіт? Наприклад, за фіксованої ставки адвокатського гонорару цілком доречно лише перелічити всі надані адвокатом послуги, пов'язані з розглядом конкретної судової справи, та визначити тільки загальну суму фіксованого адвокатського гонорару. Враховуючи викладене, вважаємо, що поняття «детальний» опис робіт (наданих послуг) носить оцінювальний характер, тому ця процесуальна норма має бути викладена в новій редакції, а саме необхідно встановити чіткий перелік вимог до опису робіт (наданих послуг), провівши, наприклад, аналогію зі статтею 162 ГПК України, якою регламентовано чіткий перелік змісту позовної заяви.

По-друге, щодо зазначення часу, витраченого адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг), що встановлено пунктом 2 частини 4 статті 126 ГПК України, то 2 липня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суд-

дів Касаційного господарського суду ухвалив додаткову постанову у справі № 924/447/18, в якій зазначено, що, оскільки договором про надання правової допомоги було визначено суму гонорару у фіксованому розмірі, відповідач не зобов'язаний посилатися на час, витрачений адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг). Обґрунтованість розміру витрат на оплату послуг адвоката в такому разі визначається на підставі наявних доказів [10]. Отже, вважається доцільним на законодавчому рівні зазначити у процесуальних кодексах, які регламентують порядок здійснення як господарського, так і цивільного та адміністративного судочинства, порядок складання детального опису робіт (наданих послуг) для кожного з видів адвокатського гонорару, оскільки процесуальне законодавство, що регулює порядок відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, має відповідати вимогам Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

По-третє, в наведеній статті ГПК України відсутній конкретний перелік доказів, які підтверджують понесення учасниками господарського судочинства судових витрат на професійну правничу допомогу. У зв'язку з цим перелік таких доказів (документів) визначається не нормами процесуальних нормативно-правових актів, а формується в судовій практиці, як, наприклад, у постанові Верховного Суду від 30 вересня 2020 року у справі № 379/1418/18 та постанові Великої Палати Верховного Суду від 27 червня 2018 року у справі № 826/1216/16, в яких Верховний Суд дійшов висновку, що склад і розмір витрат, пов'язаних з оплатою правової допомоги, входить до предмета доказування у справі. На підтвердження цих обставин суду слід пред'явити договір про надання правової допомоги (договір доручення, договір про надання юридичних послуг тощо), документи, що свідчать про оплату гонорару та інших витрат, пов'язаних із наданням правової допомоги, оформлені у встановленому законом порядку (квитанція до прибуткового касового ордера, платіжне доручення з відміткою банку або інший банківський документ, касові чеки, посвідчення про відрядження) [11; 12]. Так, у справі № 379/1418/18 Верховний Суд дійшов висновку, що коли стороною буде документально доведе-

но понесення нею витрат на правову допомогу, а саме надано договір на правову допомогу, акт приймання-передачі наданих послуг, платіжні документи про оплату таких послуг, розрахунок таких витрат, то в суду будуть відсутні підстави для відмови у стягненні таких витрат зі сторони, на користь якої ухвалено судові рішення [11]. У справі № 826/1216/16 Верховний Суд дійшов схожого висновку та зазначив, що відсутність документального підтвердження витрат на правову допомогу, а також розрахунку цих витрат є підставою для відмови у задоволенні вимог про відшкодування таких витрат [12]. Проте, як зазначено вище, у самих процесуальних кодексах, зокрема й у ГПК України, відсутній перелік доказів (документів), які має надати сторона для відшкодування понесених нею судових витрат на професійну правничу допомогу. Водночас варто звернути увагу на думку В.Ю. Васецького, який зазначає, що правова система України належить до романо-германської правової сім'ї [13, с. 6]. Відповідно до цього, як стверджує Т.В. Михайліна, базовим джерелом права у країнах романо-германської правової сім'ї визнається закон та кодифіковані акти законодавства. Причому структура системи законодавства у будь-якій країні романо-германського правового типу складається з нормативно-правових актів різної юридичної сили, проте пріоритет законів є беззаперечним [14, с. 44]. З огляду на вищевикладене вважаємо, що перелік доказів (документів), якими підтверджується понесення учасниками господарського судочинства судових витрат на професійну правничу допомогу, повинен визначатись у процесуальних нормативно-правових актах, які встановлюють порядок здійснення судочинства, що притаманно країнам романо-германської правової сім'ї, а не формуватися крізь призму судової практики, що є типовим для країн англо-американської правової сім'ї. Водночас вбачається доцільним, що законодавець, враховуючи наведену судову практику Верховного Суду, має внести зміни до процесуальних кодексів, якими встановлений порядок здійснення як господарського, так і цивільного та адміністративного судочинства, щодо доповнення розділів «Судові витрати» відповідним переліком документів, які підтверджують понесення учасниками судових спорів витрат на професійну правничу допомогу.

Висновки і пропозиції. З огляду на наукове дослідження було визначено, що оскільки в ГПК України відсутнє законодавче визначення «судових витрат», то в господарському судочинстві їх пропонують тлумачити як матеріальні витрати учасників господарського судочинства, пов'язані з вирішенням судових спорів, віднесених до юрисдикції господарського суду. Враховуючи, що закріплення в ГПК України принципу відшкодування судових витрат є позитивним кроком у реформуванні процесуального законодавства, вважаємо, що цей процес сприятиме дотриманню правової дисципліни в цілому та зменшенню безпідставних звернень до суду. Проте внесені зміни до процесуального законодавства, зокрема й до ГПК України, є неповними та мають низку прогалин. Так, відсутність у кодифікованих нормативно-правових актах, які регулюють порядок здійснення як господарського, так і цивільного та адміністративного судочинства, встановленого переліку доказів (документів), що підтверджують понесення учасником судового спору витрат на професійну правничу допомогу, дає можливість обмежувати право учасника судочинства на компенсування таких витрат, мотивуючи це, наприклад, недостатньою кількістю доказів понесення витрат на професійну правничу допомогу. За таких обставин вважаємо, що законодавцем повинна бути взята до уваги сформована судова практика, якою визначено перелік доказів (документів), що повинен надати учасник судової справи, та інтегрувати її у правову норму. Крім цього, законодавцем має бути чітко встановлено законодавчі критерії до детального опису робіт (наданих послуг), який повинен відповідати Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, доречно було б передбачити порядок складання такого опису робіт (наданих послуг) як для погодинної ставки оплати адвокатського гонорару, так і для фіксованої. Усунення цих прогалин сприятиме реалізації учасниками судових процесів свого права на відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу. У процесі наукового дослідження також було зроблено висновок, що відмова у відшкодуванні судових витрат на професійну правничу допомогу у зв'язку з відсутністю попереднього (орієнтовного) розрахунку, в разі подання до суду доказів понесення

учасниками господарського судочинства витрат на професійну правничу допомогу, не відповідає основним принципам господарського судочинства, оскільки є проявом феномена надмірного формалізму, а загалом процесуальний обов'язок учасників господарського судочинства подавати до суду попередній (орієнтовний) розрахунок є недоцільним.

Подальше дослідження проблемних аспектів, пов'язаних із відшкодуванням учасникам господарського судочинства судових витрат на професійну правничу допомогу, сприятиме усуненню законодавчих прогалин із даної тематики та реалізації учасниками господарського судочинства свого права на відшкодування судових витрат.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 26.04.2021).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (дата звернення: 26.04.2021).
4. Заріцький М.Д., Галушка Н.О. Судові витрати в господарському процесі. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2019. № 8. С. 52–61.
5. Коваленко Т.С. Сутність та функції судових витрат у господарському процесі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 14. С. 201–203.
6. Шелухін М.Л., Зубатенко О.М. Господарське процесуальне право : навчальний посібник у схемах. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 264 с.
7. Думчиков М.О., Харченко А.Л. Компенсація витрат на правничу допомогу в цивільному процесі. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. у 2-х ч., 21–22 травня 2020 р. Суми : СумДУ, 2020. С. 267–272.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення 26.04.2021).
9. Сакара Н.Ю. Феномен формалізму в цивільному судочинстві. *Проблеми законності*. 2018. № 143. С. 77–89.
10. Додаткова постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 2 липня 2020 р. у справі № 924/447/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90176843> (дата звернення: 28.04.2021).
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 вересня 2020 р. у справі № 379/1418/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92020949> (дата звернення: 28.04.2021).
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 червня 2018 р. у справі № 826/1216/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75149541> (дата звернення: 28.04.2021).
13. Васецький В.Ю. Доктрина прав людини в романо-германській правовій системі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01. Київ, 2006. 26 с.
14. Михайліна Т.В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи : монографія. Вінниця : ДонНУ ім. В. Стуса, 2018. 312 с.